

gedaan door het creëren van sociale voorzieningen voor de armlastige studenten, die in deze periode massaal naar de universiteit toestroomden.

De jaren zestig vormen, volgens de auteurs, de meest roerige periode van de ASVA. In de hoofdstukken 8,9 en 10 beschrijven zij hoe de ASVA in deze periode haar hoogtepunt beleefde door de groei van het aantal studenten en de impopulariteit van het traditionele studentenleven. Daarnaast kreeg de ASVA veel bekendheid doordat de vereniging van zich liet spreken met acties voor democratisering van universiteit en samenleving. De ervaring van de ASVA was volgens de schrijvers kort maar hevig, want na 1969 werd de ASVA, als gevolg van een ideologische richtingsstrijd binnen de vereniging, geconfronteerd met een ontstellend ledenverloop, waardoor zij steeds meer invloed verloor.

De laatste vier hoofdstukken bestrijken de gebeurtenissen in de jaren zeventig-negentig. Volgens Dohmen en Steens was de populariteit van de ASVA eind jaren zeventig zover gekelderd dat de enige nog zichtbare functie die zij vervulde het werk in de universiteitsraad was. Financiële middelen, een bestuurlijk kader en een achterban ontbraken. Gedurende de jaren tachtig nam een groepje studenten echter de handschoen op en redde daarmee, volgens de schrijvers, de vereniging van een wisse dood. Met name de perikelen rond de studiefinanciering en de tempobeurs deden de Amsterdamse studentenvereniging weer opleven. De huidige ASVA wil, zo menen de auteurs, weer een vereniging zijn voor alle Amsterdamse studenten en probeert weer aansluiting te krijgen bij andere Amsterdamse studentengroeperingen, waarmee volgens Dohmen en Steens 'de cirkel rond is'.

Het ASVA-gedenkboek is een goed verzorgde en zeer gedetailleerde studie geworden, die een beeld geeft van de ontwikkelingen van de Amsterdamse studentenwereld in de afgelopen eeuw. De gedetailleerdheid heeft overigens wel een keerzijde, want hoewel de schrijvers een vlotte pen hanteren, raakt men met enige regelmaat de draad van het verhaal kwijt door de schier oneindige lijst van verenigingen en personen die in de geschiedenis van de ASVA een rol hebben gespeeld. Wellicht had een wat globalere uitwerking hier een oplossing kunnen bieden. Jammer is ook dat de auteurs gekozen hebben voor een chronologische weergave, geheel volgens de regels van het genre, zonder daarin een thematiek aan te brengen. Desalniettemin is het werk van Dohmen en Steens een lezenswaardig boek en zal het met name voor hen die iets met de ASVA uitstaande hebben gehad een feest van herkenning zijn.

Milo van der Burgt

W. Drees, *Op de kentering. Een sociaal-democratische visie op Nederland en de wereld na de bevrijding*, H. Daalder, J. H. Gaemers, ed. (Amsterdam: Bert Bakker, 1996, 248 blz., f34,90, ISBN 90 351 1654 2).

De latere minister-president W. Drees was al tijdens de bezettingstijd in de illegaliteit een invloedrijk politicus, binnen en buiten zijn partij. Daarbij kon hij bogen op zijn politieke ervaring als wethouder van Den Haag en als een prominent lid van de Tweede-Kamerfractie van zijn partij, de SDAP. Onder de Duitse bezetting was hij als fractieleider van de ontbonden SDAP eerst betrokken bij het overleg van de zes grote partijen in het Politiek Convent, maar werd daarna voorzitter van het Vaderlands Comité, van het Groot-Burgercomité, van de Contact-Commissie van de Grote Advies-Commissie en lid van het College van Vertrouwensmannen. Ook onderhield hij tal van contacten met partijkader en partijleden in het land.

Tijdens een onderduikperiode in Amsterdam tussen 1 april 1943 en september 1944 werkte hij aan een boek met beschouwingen over de situatie in de wereld en in Nederland na de

oorlog. Dit boek is niet voltooid en in de marge van de tekst zijn door Drees nog tal van veranderingen aangegeven met notities over wat zijns inziens nog wijziging of aanvulling behoefde. Enkele delen van het manuscript zijn na de oorlog gepubliceerd. Onlangs is het in zijn geheel in het archief-Drees (ARA) teruggevonden en nu van inleiding, aantekeningen en een register voorzien, in boekuitgave gepubliceerd.

Een van de eerste dingen die bij het lezen opvallen, is de internationale optiek van de schrijver. Voor menigeen zal dit nieuw zijn. Het blijkt niet alleen uit de eerste hoofdstukken, die over internationale onderwerpen gaan, maar ook uit de internationaal vergelijkende benadering in volgende hoofdstukken. Zo gaat het eerste hoofdstuk uitvoerig in op de situatie in de wereld na een totale oorlog, die tot het echeq van autarkie en nationalisme, maar ook tot een grotere samenhang, globalisering zouden we nu zeggen, had geleid. De nieuwe wereldorganisatie waarin wel opnieuw grote landen zullen domineren, zal dienen te beginnen met een internationale luchtmacht. Al hoopt Drees, dat de Sovjetunie democratischer en vredelievender zal worden en Nederlands-Indië in een of andere vorm voor Nederland behouden blijft, hij is hier allermint gerust op. Wat de toekomst verder betreft, hoopt hij op meer Europese samenwerking, waarbinnen Nederland zijn overzeese relaties zal dienen te behouden. Van een annexatie van Duits grondgebied is Drees geen voorstander. In aparte hoofdstukken wordt nader ingegaan op de verhouding tot het communisme en tot Duitsland. Drees toont zich geen voorstander van een nieuw eenheidsfront. Daarvoor toont het communisme in methode zijns inziens te veel overeenstemming met het nationaal-socialisme. Wat Duitsland betreft, waarschuwt Drees voor extreme wraakgevoelens. In Duitsland hebben zich ook tegenstanders van het regime weten te handhaven. Een nauw economisch contact met een democratischer Duitsland is een Nederlands belang.

Een hoofdstuk over de wederopbouw van Nederland gaat niet alleen over een herstelbeleid met een grotere taak voor de overheid, die wel niet op Amerikaanse kredieten zal mogen rekenen, maar trekt ook lessen uit de gevolgen van de crisis van de jaren dertig. Een terugkeer naar vooroorlogse verhoudingen wilde Drees niet, maar wel 'groter bestaanszekerheid, meer welvaart voor de grote massa en grotere sociale rechtvaardigheid' (83). De staatkundige democratie diende te worden aangevuld met vormen van economische en sociale democratie, wat de democratie zou versterken. In volgende hoofdstukken wordt dit verder uitgewerkt. In tegenstelling tot J. G. de Beus en anderen wees Drees elke vorm van eenhoofdig leiderschap af en bepleitte een brede regeringsbasis als tegenwicht tegen een uitbreiding van de overheidstaak. Hij was voor een afschaffing van de Eerste Kamer en een efficiëntere werkwijze van de Tweede Kamer. Een corporatieve staat achtte Drees strijdig met de democratie en een terugkeer van het districtenstelsel nadelig. Waar hij op hoopte, was een terugkeer van de SDAP, maar dan als een bredere democratisch-socialistische beweging, trouw aan de Socialistische Internationale, en samenwerking met progressieve groepen in federatief verband in een 'democratische concentratie' (147), zonder dat godsdienstige bezwaren dit zouden verhinderen. Een 'Partij van de Arbeid' die teveel klassepartij zou kunnen lijken, was niet zijn ideaal. Op grond van zijn persoonlijke ervaring was hij een voorstander van een verruiming van de mogelijkheden van gemeenten en provincies. De laatste hoofdstukken van dit manuscript handelen over het socialisme, over de verhouding tussen SDAP en vakbeweging die zouden moeten blijven samenwerken en over de verhouding tussen de SDAP en haar vertegenwoordigers.

Ook in sociaal-democratische kringen werd tijdens de bezettingstijd veel gepraat en geschreven over de vernieuwing van de beweging. Eigenlijk was deze discussie al aan de gang sinds de Herzieningscommissie van 1933. Door de oorlog en de bezetting was dit proces echter in een stroomversnelling gekomen, waarbij de standpunten zich toespitsten. Voor Drees die zich sterk met de ook internationale traditie van de SDAP verbonden voelde en een gematigd stand-

punt innam, stond vast, dat eerst de SDAP zouden moeten terugkomen. Maar daarbij moest het niet blijven. Aan Geyl met wie hij ook over internationale onderwerpen discussieerde, schreef Drees in die tijd van kentering: 'De S. D. A. P. moet er ... onder die omstandigheden dadelijk zijn o. a. om onder de massa ... tenminste ergens een vast punt te hebben. Wij stellen echter duidelijk voorop: dat is uitgangspunt voor een vernieuwing en verbreding, waarbij ook samensmelting of samenwerking met anderen mogelijk is en waarbij noch naam, noch organisatie, noch de formulering van het program onaantastbaar zijn. Wel enkele hoofdbeginselen' (brief van 7 nov. 1944, coll.-Geyl, RIOD).

G. van Roon

A. A. Jansen, *Fliegerhorst Schiphol. Onze nationale luchthaven in bezettingstijd*, I, *In het offensief* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1996, 401 blz., f75,-, ISBN 90 6707 367 9).

Na twee driedelige series over de luchtoorlog boven Nederland, *Sporen aan de hemel* en *Wespennest Leeuwarden*, is Jansen begonnen met een nieuwe driedelige reeks, ditmaal over Schiphol in oorlogstijd. Opnieuw zijn met veel geduld, spuurwerk en inschakeling van tal van individuen de lotgevallen van vliegtuigen en hun bemanning in kaart gebracht. Operationele aspecten staan dan ook centraal in dit eerste deel, dat het tijdperk van de Duitse aanval op Schiphol op 10 mei 1940 tot het najaar van 1941 bestrijkt. Het boek biedt informatie over de op Schiphol gestationeerde dag- en nachtjagers, (foto)verkenningseenheden en over de bommenwerpers, die aanvankelijk tegen Frankrijk (onder meer Duinkerken) en later tegen Engeland opereerden. Vanzelfsprekend worden ook de Britse bombardementen van het vliegveld uit de doeken gedaan. Eveneens komt de konvooibestrijding die vanaf Schiphol plaatsvond nadat de luchtslag om Engeland verloren was, aan bod. Daarnaast is er aandacht voor de ervaringen van de omwonende bevolking rond de spoedig tot *Sperrgebiet* verklaarde luchthaven en voor de collaboratie van bouwondernemingen.

Het boek is — afgezien van wat vreemde spaties — fraai uitgegeven en voorzien van enkele honderden, vaak nog niet eerder gepubliceerde foto's. De gegevens over afzonderlijke eenheden, vliegtuigen, hun bemanningen en hun wederwaardigheden zijn bijeengeschaapt door twaalf jaar onderzoek in een veelheid van binnen- en buitenlandse archieven, onder meer met behulp van de Studiegroep Luchtoorlog, 1939-1945, en door ondervraging van nog levende betrokkenen van alle partijen. Gezien dit uitgebreide spit- en graafwerk is het te betreuren dat de annotatie zo summier is. Ook een lijst van afkortingen zou een ondersteuning zijn geweest voor de minder goed ingevoerde lezer.

Het grootste euvel van dit en trouwens meer boeken over de luchtoorlog is dat het hinkt op twee gedachten: door een soepel, soms opgewonden-jongensboeken-proza poogt het een lopend verhaal te bieden; door de mate van detaillering, ook over bijvoorbeeld technische aspecten van beschreven vliegtuigen, offreert het zich veeleer als naslagwerk. Nu eens is de empathie te groot ('Vergenoegd luistert schipper ... Bosma ... naar het tevreden stampende Ruston Lister-motortje', 20 en dat alles in 'ons Nederland', 'onze contreien', etc), dan weer de antipathie (de vooroorlogse Defensie-minister Van Dijk heet 'zonder overdrijving een bezuinigings-maniak', 30). De detaillering wordt nog versterkt door het feit dat, in tegenstelling tot andere Nederlandse vliegvelden die tijdens de bezetting bij de Duitsers in gebruik waren, Schiphol de basis was van een bonte verscheidenheid aan Luftwaffe-eenheden, die vaak maar zeer kort op de Nederlandse luchthaven gestationeerd bleven. Details kunnen evenwel ook aardig zijn, zoals de beschrijving van de plundering van Schiphol door Nederlanders na de Duitse aanval op